

Şəxsiyyətin ləyaqəti və insan haqları

Şəxsiyyətin bütöv psixoloji funksional sisteminin formalaşmasında və dəyərlərinin psixoloji mənalandırılmasında ustanovkalar müstəsna dərəcədə böyük yer tutur. Qeyd olunmalıdır ki, insanın malik olduğu ustanovkalar sistemi mürəkkəb və çoxsəviyyəli xarakter daşıyır, onun strukturunda sabit (fiksasiya olunmuş) ustanovkalar sistemi, xüsusilə seçilir. Sonuncuların xarici təzahür forması şəxsiyyətin aksioloji funksiyasını ifadə edir. Qeyd edək ki, şəxsiyyətin strukturuna dair müasir fəlsəfi, sosial-psixoloji və psixoloji konsepsiyalarda bu barədə bir çox qiymətli fikir irəli sürülmüşdür.

Onlara əsaslanmaqla şəxsiyyətin strukturunun aksioloji təbiətə malik olduğu haqqında qənaətə gəlmək olar. Şəxsiyyətin sözügedən strukturunun əsas elementlərinin məzmunu aşağıdakı anlayışlar vasitəsilə ifadə olunur: həyat, ölüm, azadlıq, sevgi, mənəvi borc, ləyaqət və s. Bu anlayışlar, həm də ona görə müstəsna rol oynayırlar ki, onlar şəxsiyyətin varlığını ilkin və əzəli konstantlarını təşkil edirlər.

Professor Məmməd Rzayev yazır: Onların bioloji kökləri həyat və ölüm haqqında instinktlərdə, öz növündən olan digər canlılar ilə birləşməyə edilən cəhdlərdə yerləşir. Lakin onlar bu vəziyyətdə hələ dəyərləri ifadə etmirlər. Sözügedən instinktlər yalnız insanın intensional davranışı və fəaliyyəti səviyyəsində əsl şəxsiyyət dəyərləri məzmunu kəsb edir. Belə ki, məhz bu mərhələdə onlar "Mən" in varlığını aşkara çıxarırlar, onu digərlərinin varlığından fərqləndirir, insanı öz həyatının məqsədi və mənasına dair axtarışlara sövq edirlər. İnsan yuxarıda qeyd olunan və digər bir sıra problemləri həll etməyə cəhd göstərmək yolunda fəaliyyətində şəxsiyyət dəyərləri sistemi əldə edir. Həmin sistemin əsas komponentləri həyat, ölüm, sevgi, azadlıq, mənəvi borc, məsuliyyət, ədalət, xoşbəxtlik, həyatın mənası kimi aksioloji funksiyalarda ifadə olunur. Şəxsiyyətin strukturunun bütün bu komponentləri (ünsürləri) fiksasiya ustanovkalar və aksioloji funksiyalar kimi çıxış etməklə, insanın sosial həyatının istehsalını və təkrar istehsalını təmin edir. Həmin aksioloji funksiyaların məzmununun koqnitiv və yaxud emosional xarakter daşımından asılı olaraq, şəxsiyyətin intensional və davranış əsasları formalaşır. M.Rzayev dəyərlər sisteminə insan ləyaqətini Şərq və Qərb mədəniyyəti üçün səciyyəvi hesab edir.

Tədqiqatçı Leyla İsgəndərova "İnsan hüquq və azadlıqları ümumbəşəri dəyərlər sisteminə" adlı monoqrafiyasında yazır: "Fəlsəfi ensiklopedik lüğət"ində göstərilir. İnsan hüquq və azadlıqları öz ifadəsini mükəmməl bir doktrina tapır. Həmin doktrina, bütövlükdə, yeganə şübhə doğurmadan bir dəyərə əsaslanır. Bu dəyər insan

ləyaqətidir.

"Ləyaqət" anlayışı çoxplanlı kateqoriyadır. Fəlsəfi nöqteyi-nəzərdən ləyaqət dedikdə, şəxsiyyətin nüfuzu haqqında təsəvvürü ifadə edən əxlaqi şüur anlayışı, etikanın insanın öz-özünə və cəmiyyətin fərdə əxlaqi münasibətini ifadə edən kateqoriya başa düşülür".

L.İsgəndərova qeyd edir ki, ləyaqəti yüksək olan insanın riyakarlığı və saxtakarlığı olmur, demişlər. Çünki saxtakarlıq insanın bütün yaxşı cəhətlərini bayağılaşdırır. Riyakarlıq insanı əhatə edənlər üçün nə qədər ağırdırsa, lovğa, yaxud xudpəsənd adamın özü üçün də bir o qədər əziyyətlidir. O, lovğalıqdan doğan mənasız təmtəraqla özünü üzərək, qayğılarının əzabkeşinə çevrilir. Hətta yüksək ləyaqətli insanlar özlərini təmtəraqlı göstərməklə, əslində, çox şeylərini itirmişlər. Belə vəziyyətdə həmin insanlara açıq və ya parlaq təbiətli şəxsiyyət kimi yox, qəsdən riyakarlıq edən, yaxud müxtəlif bədiliklər işlədən fərd qismində baxırlar. Ləyaqətli insanlar sünilikdən həmişə uzaq olmuş və öz təbiilikləri ilə başqalarında xoş təəssürətlər yaratmışlar.

Öz şəxsi ləyaqətinin dərk edilməsi şəxsiyyətin öz-özünə nəzarət etməsinin əl formasıdır ki, fərdin özünə qarşı tələbkarlığı bu formaya əsaslanır. Cəmiyyətdən gələn tələbkarlıq spesifik şəxsi tələblər formasını kəsb edir və belə bir tezis təşəkkül tapır: "Elə hərəkət et, elə davran ki, öz ləyaqətini alçaltpmayasan".

Müasir fəlsəfə insan ləyaqətini vicdanla yanaşı şəxsiyyətin cəmiyyət qarşısında mənəvi borcunu və məsuliyyətini dərk edib başa düşməsinin üsullarından biri kimi qiymətləndirir. Şəxsiyyətin ləyaqəti, həmçinin, ətrafdakı insanlar və bütövlükdə, cəmiyyət tərəfindən ona qarşı olan münasibəti tənzim edir, şəxsiyyətə hörmət, onun hüquqlarının tanınması və s. tələbləri özündə ehtiva edir. Hər iki halda, ləyaqət şəxsiyyətin sosial və əxlaqi azadlığının mühüm tərəfi kimi çıxış edir.

İnsan hüquqları konsepsiyasının banilərindən biri, fransız maarifçisi J.J.Russo belə güman edirdi ki, ləyaqət insanın özünün mahiyyətidir. O yazırdı: "Öz azadlığından imtina etmək, deməli, öz insan ləyaqətindən, insan hüquqlarından, hətta öz vəzifələrindən imtina etmək deməkdir. Belə imtina insan təbiətilə bir yerə sığmazdır".

L.İsgəndərova yazır: "Təbii hüquq nəzəriyyəsində, insan hüquqları fəlsəfəsində insan ləyaqəti prezumpsiyası qüvvədədir. Bu insana və onun ləyaqətinə humanist yanaşmadır. Həmin humanist yanaşma İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsində də öz ifadəsini tapmışdır. Bu yanaşmanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bütün insanlar eyni bir bəşəri ailənin üzvləridir və onlar artıq ləyaqətli doğulurlar. Deməli, azad, bərabər doğulan insan, həm də ləyaqətli doğulur. Bəşəri ləyaqətdə hamı bərabərdir.

Ümumiyyətlə, dəfələrlə deyilmiş və yazılmışdır ki, insanlar ağıla və vicdana malikdirlər. Məhz buna görə də onlar bir-birinə qarşı qaradaşlıq, ləyaqətə, digər insanın hüquq və

azadlıqlarına hörmət ruhunda davranmalıdırlar. Belə yanaşmanın və hörmət göstərməsinin özü də insan ləyaqətinin nümayiş etdirilməsidir.

İdealist etika ləyaqətin mənbəyini şəxsiyyətin nə isə qeyri-sosial (ilahi, təbii, "xüsusi bəşəri") mahiyyətində axtarır və fərdin ləyaqətinin cəmiyyətin qanun, tələb və hüquqlarına qarşı qoyur. Feodalizm şəraitində ləyaqət, əsasən, silki şərəf formasında çıxış edir, kapitalizm isə həm də fərdin faktiki sinfi mənsubiyyətindən asılı olur. Yalnız sosial bərabərsizliyin mehvi ilə ləyaqət hər bir insanın əsl bərabər hüququna çevrilir, lakin bu hüquq həmin insanın sosial və əxlaqi inkişafı və şüurluluğundan asılı olaraq, onun özü tərəfindən fərdi qaydada bərqərar olur, eyni zamanda da, dərk edilir".

İnsan ləyaqəti insanın, vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının zəmini təşkil edir. Ləyaqət hüquq və azadlıqlar üçün etibarlı təməldir. Belə etibarlı təməl hüquq və azadlıqların realizəsi prosesində qarşılıqlı münasibətlərin yaranması, inkişafı və təkmilləşməsi üçün körpü rolunu oynayır. İnsanlar yalnız qarşılıqlı münasibətlər, ancaq birgə yaşayış vasitəsi ilə insan ləyaqətinin ifadəçisi ola bilərlər. Bu isə, o deməkdir ki, ləyaqət haqqında ancaq insan birgə yaşayışı şəraitində danışmaq mümkündür. Tənhalıqda həyat sürən hər hansı fərdin ləyaqətindən söz açmaq güncəli səhərdə səmada ulduz axtarmağa bənzər.

Bütün bunlarla yanaşı, ləyaqətin insanda formalaşması məqamlarını da nəzərə almaq zəruridir. Öz-özümü belə bir sualla müraciət etmək istərdik: şəxsi azadlığı olmayan, yaxud əlindən alınan, hüquqları adımabaşı tapdalanan insandan ləyaqət gözləmək və ya bunu ondan tələb etmək olarmı? Ümumiyyətlə, belə vəziyyətdə ləyaqət mövcud ola bilərmi?

Cavabımız birmənalı olacaq: ümumiyyətlə, azad, sərbəst olmayan insan öz ləyaqətinin və hisslərinin tapdalandığını hər an gözləri önünə gətirir. Unutmaq olmaz ki, sərbəstlik ləyaqətin, nəinki əsasını təşkil edir, həm də onu yüksəldir. Ümumiyyətlə, hər şeydə sərbəstlik zəruridir. İnsanın müxtəlif məziyyətləri onun təbiətinin, sərbəstlik isə məziyyətlərinin ziyanıdır. Sərbəstlik əksər hallarda fitri olur, çox nadir hallarda isə, səylə əldə olunur. Sərbəstlik hər bir çətinlikdə məharət və incəliklə çıxır. Yalnız sərbəst və azad insan hər şeyə qadirdir.

L.İsgəndərovanın fikrincə, qarşılıqlı münasibətlərdə və ya dostluqda yüksək ləyaqət nümayiş etdirmək və ya özünü həddən artıq alicənab göstərmək kövrəklik əlaməti kimi qiymətləndirilməməlidir. Başqalarına hörmətlə yanaşmaq, təvazökarlıq və həssaslıq nümayiş etdirmək, hər şeydən əvvəl, özünü çətinliklər mənşəsində sızlayan insanın yerində hiss etmək yüksək ləyaqətlik nümunəsidir. Nə təkəbbür, nə ifrat dərəcədə özündən razılıq, yaxud özünü səxavətli göstərib, əslində, saxta nüfuz qazanmaq istəyən insanın belə keyfiyyətləri, heç bir halda, heçqiqi təzahür edən ləyaqəti əvəz edə bilməz.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

Təbii hüququn əsasını təşkil edən dəyər - bu, bəşəriyyəti təşkil edən bütün fərdin ruhlar çoxluğu-nun layiqli, daxilən müstəqil və zahirən azad həyatıdır. Bu sözlər rus filosofu İ.İlyinə məxsusdur. Fikrimizcə, belə həyat subyektiv iddialı dairələrin ancaq dinc və mütəşəkkil müvazinətliyi halında mümkündür. Dinc və mütəşəkkil tarazlıq insan ləyaqətinin təkmilləşməsinin mühüm amillərindən biridir. Məhz tarazlığın hamı və hər kəs üçün eyni imkanları təmin edir. Belə tarazlıqdan pozulması layiqli həyat tərzinə mənfi təsir göstərir, son həddə isə ədalətsizliklərə gətirib çıxarır.

L.İsgəndərova "Ləyaqət" anlayışını konkretləşdirərək yazır: "Obyektiv ümumbəşəri xarakteristikani özündə ehtiva edən ləyaqətdən başqa, konkret insanların təbiətində təcəssüm olunan fərdiləşmiş ləyaqət də mövcuddur. Deməli, ləyaqət, bir tərəfdən, ümumbəşəri, digər tərəfdən isə, fərdi dəyər qismində qəbul olunur. İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində ümumbəşəri dəyər olmaq etibarilə bəşəri ləyaqət üstün mövqeyə malikdir. Lakin nəzərə almaq zəruridir ki, ümumbəşəri dəyər qismində qiymətləndirilən ləyaqət, məhz fərdi ləyaqətlərin məcmusu əsasında bərqərar olmuşdur. Bu cəhətdən aşağıdakı iki aspektə diqqət yetirmək lazımdır:

1. Ləyaqət - bu, konkret insanın başqaları tərəfindən qiymətləndirilməsidir;

2. Ləyaqət - bu, subyektiv cəhətdən mənəvi özünüqiymətləndirilməsidir.

I. Konkret insanın onu əhatə edən digər insanlar tərəfindən qiymətləndirilməsi insan mədəniyyətinə cəmiyyət tərəfindən verilmiş dəyərin təzahürüdür. Belə qiymətləndirmə prosesində insanın, demək olar ki, bütün əxlaqi keyfiyyətləri nəzərə alınır və həmin əxlaqi keyfiyyətlərə, adətən, aşağıdakılar daxildir:

- insanın intellektual səviyyəsi;
- insanın işgüzar keyfiyyətləri;
- insanın məsuliyyət hiss etmə dərəcəsi;
- insanın özünü təkmilləşdirmə qabiliyyəti və s.

İnsanda sosial əhəmiyyətli əxlaqi keyfiyyətlərin sayı nə qədər çox olarsa, onun ləyaqəti də bir o qədər yüksək olar. Deməli, konkret insanın ləyaqətinin yüksəkliyi onun sözləri ilə birbaşa bağlıdır. Təbii olaraq, intellekti olmayan, sərərsi həyat tərzini keçirən və ictimai faydalı əməklə məşğul olmayan, öz hərəkət və davranışları üçün məsuliyyət hissi keçirməyən, habelə, öz üzərində işləməyən insandan, nəinki yüksək ləyaqət, ümumiyyətlə, ləyaqət gözləmək əbəsdir.

Bu qəbildən olan fərdlər, adətən, özünün başqa həmnövlərinin hüquq və azadlıqlarına hörmətlə yanaşmadan da uzaq olurlar. Şübhəsiz, ləyaqəti olmayan, yaxud aşağı olan insan, ilk növbədə, özünə hörmət etmədiyi üçün başqalarına da belə hörmət göstərməyi sanki özünə reva görmür".

Vahid Öməröv,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru